

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- SAUGUMAS – KAIP LITERATŪROS KRITIKA

I. Kokia trapi komunistinėje Lenkijoje buvo kūrybos žmonių autonomija, mums įtikinamai atskleidė Joanna Siedlecka prasmingą pavadinimą turinčioje knygoje *Apsuptis [Obława]*[\[1\]](#); išnagrinėjusi keliolika atvejų, ji parodė, kaip veiksmingai /su koku veiksmingumu / saugumo aparatas sugebėjo nutildyti arba nubausti rašytojus, kurie išdrįso savo kūrinuose (o kartais, dar blogiau – viešai) reikšti pažiūras, prieštaraujančias valstybinei „religijai“.

-

J. Siedlecka, *Obława. Losy pisarzy represjonowanych*, Warszawa 2005.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimais

- II. Trumpai priminkime tik du, itin simptominius pavyzdžius. Pavelo Jasienicos atvejis bei Jerzy'io Kornackio ir jo ištikimos gyvenimo draugės Helenos Boguszevskos (taip pat vadinamosios „angažuotos“ rašytojos) padėtis. Kai ji susekė, atėmė visas galimybes pragyventi, konfiskavo ir sudegino 14 neskelbtų dienoraščio tomų, jo kūriniamis uždėjo cenzūrą ir sukompromitavo literatūriniuose sluoksniuose. Valdžios kerštas krito ir ant žilagalvės, prie lovos prirakintos jo partnerės.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimais

- III. Griežčiausiai represuoti, pavyzdžiui, Jerzy's Braunas (įkalinimas, kankinimai, mirties bausmė – laimė, neįvykdyta), Stefanas Losis (kalėjimas, kankinimai), Pawełas Jasienica (persekiojimas, mirtinos ligos sukėlimas), Wojciechas Bąkas (psichinės ligos sukėlimas), Jerzy's Zawieyskis (grasinimai, nužudymas), Jerzys's Kornackis (įkalinimas, kūrybos sunaikinimas), Januarą Grzędińskį (persekiojimai, mėginimai pasodinti į psichiatrinę ligoninę), Jerzy's Szaniawskis (atimti pragyvenimo šaltiniai), Władysławas Grabskis, Helena Zakrzewska, Melchioras Wańkowiczius (įkalinti), Ireneusz as Ireddyńskis (įkalintas, susargdintas), Janusz as Szapotanskis (įkalinti, įvartytas į alkoholizmą), Jacekas Berezinas (privertas emigruoti), Barbara Sadowska (nužudytas jos sūnus Grzegorz as Przemykas).

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- IV. Michał Głowiński: „tai raštijos sritis, kurios objektas – literatūra; kritika būna priartėjusi arba prie literatūros mokslo, arba prie pačios literatūros. Esminis literatūros kritikos skiriamasis bruožas yra tai, jog ji siekia ne tik aprašyti kūrinį ir literatūros situacijas, bet siekia ir tiesiogiai paveikti pačią literatūros raidą. [...] Jos kompetencijoms taip pat priklauso literatūros projektavimas ir postulatų jai išskėlimas. Literatūrinę kūrybą kritika veikia ne tik formuluodama postulatus, bet ir skatindama arba neigdama to meto aktualesias tendencijas”.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- V. Lenkų rašytojų sąjungai 1975 metais priklausė apie 1200 rašytojų, iš jų daugiausia Varšuvos skyriui – 702 (182 asmenys buvo partijos nariai); likusieji buvo registruoti kituose 14-oje skyrių: Krokuvos – 129, Vroclavo – 58, Lodzės – 57, Poznanės – 45^[1]. Kaip žinome, bendras saugumo funkcionierių skaičius paskutiniaisiais LLR egzistavimo metais siekė 89 000, o slaptų bendradarbių – 100 000. Tai nėra pastovus skaičius. 1976 metais (tada susikūrė demokratinė opozicija) jų buvo dar tik 20 000, o komunistinės valstybės saulėlydžiu – keturis kartus daugiau, kone 100 000^[2]. Toks pagausėjimas įvyko per 13 metų.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimais

- VI. Varšuvoje 702 rašytojams „teko“ 86 SB ir 2 KT; Krokuvoje 1979 metais III skyrius turėjo 139 funkcionierius, ten gyveno 123 rašytojai; Ščecine tais pačiais metais 20 Lenkų rašytojų sąjungos narių prižiūrėjo 2 SB ir 2 KT[1], Žešuve 10 rašytojų stebėjo 14 agentų (4 SB ir 10 KT), Vroclave 1977 metais 53 rašytojams teko 5 SB ir 7 funkcionieriai – vienas agentas „saugojo“ 4,3 rašytojo. Pagal Sebastiano Ligarskio duomenis, LLR pabaigoje 5-7 rašytojus prižiūrėjo vidutiniškai vienas agentas[2].

-

[1] Jeśli dodać do nich 26 agentów-dziennikarzy, którzy też obserwowali literatów, liczba ich wzrasta do 30, co oznacza, że na każdego pisarza przypadało 1,5 donosiciela.

- [2] S. Ligarski, *Twórczy donosiciele*, „Rzeczpospolita” (04.09.2008); idem, *Wstęp* [do:] *Twórczość obca nam klasowo. Aparat represji wobec środowisk twórczych w okresie Polski Ludowej*, maszynopis, s. 52. Historyk z wrocławskiego IPN zwraca też uwagę na dynamikę przyrostu agentury: np. w Warszawie w roku 1981 działało w środowisku naukowym i artystycznym 86 TW, w rok później 100, a w 1983 – 188 TW.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- VII. Net šiandien, kai slaptosios policijos bylos buvusioms aukoms atskleidžia, jog jos buvo „dezintegracinių priemonių“ objektai, ankstesniųjų gerų santykių jau nebeįmanoma atkurti (pavyzdžiui, tarp [Juliano] Kornhauserio ir [Adamo] Zagajewskio [garsūs poetai, žinomos 8-ojo dešimtmečio literatūrinės grupės „Teraz“ kūrėjai]).
- VIII. Literatūrinės bendruomenės suskaidymo strategija karinės padėties metu [1981-1983 m.] pasirodė esanti tokia efektyvi, kad, net praėjus nuo tų laikų trisdešimčiai metų ir nežiūrint į komunizmo žlugimą, mėginimai ją suvienyti niekaip nepavyksta. To pasekmė - dabar Lenkijoje funkcionuojančios dvi rašytojų sąjungos: antikomunistinė SPP (Lenkijos rašytojų draugija), susikūrusi 1989 m. vietoje Jaruzelskio režimo 1983 m. likviduoto ZLP [Lenkų literatų sąjungos] ir karinei valdžiai paklususio ZLeP [„zlep“ – lenk. *lipdinys*].

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimui

- IX. 1979 metais Krokuvoje „dirbo“ 6 konsultantai, tarp jų - Stanisławas Stanuchas („Filologas“), Michałas Ronikieris („Zygmuntas“), Henrykas Karkosza („Monika“), Krzysztofąs Gašiorowski („Jerzys Rawiczius“), Jacekas Kajtochas („Jacekas“)[1]. Vroclave darbavosi du - Lechas Isakiewiczzius („Kasanderis“) ir Aleksandras Soszyńskis („Zenonas“).
- X. Varšuvoje jų buvo daugiau, kaip tarkim, W. Hudzikas („Matratas“), „IGK“, „MJ“, „Stanisławas“ [užšifruotomis pavardėmis], nors tokie itin darbštūs KT kaip Waclawas Sadkowski („Olcha“) ir Kazimierząs Koźniewskis („33“), galėjo pakeisti keliolika kitų. Pirmojo produkcija, kaip nustatė Siedlecka, sudaro penketą storokų tomų ir apima apie 1300 pranešimų[2]. Panašų kiekį surasime ir Koźniewskio bylose.
- [1] Poza tym w środowisku tym działał nieoceniony, najslawniejszy z nich, choć nie mający statusu KT Lesław Maleszka („Ketman“).
- [2] J. Siedlecka, ??, „Rzeczpospolita“ (sierpień)

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimais

- XI. Saugumo sukauptos medžiagos kiekiai yra milžiniški, ir jos tyrinėjimas užimtų dešimtmečius daugelio specialistų darbo. Pranešimų, raportų, ekspertizių, susijusių su literatų bendruomene yra apie 100 tūkst[1]. Daugelis jų užima po 10 -20 mašinraščio teksto. Kalbant vaizdingiau, lenkų Tautinės atminties institute saugoma panašus dokumentų kiekis, kaip ir Gaucko Institute Vokietijoje. Sudėjus juos į vieną lentyną, ta turėtų būti 180 kilometrų ilgumo – tai yra tokio maždaug kaip atstumas nuo Vilniaus iki Raseinių. Lenkų literatų sąjungai tada priklausė apie 1200 narių, vadinasi, statistiškai apie vieną rašytojui parašyta maždaug 83 raportai.

- [1] Liczba jest szacunkowa: jeśli we Wrocławiu znajduje się ok. 10 tys. donosów na pisarzy, w Warszawie – dwa razy tyle, a SB podzieliło operacyjnie kraj na 9 obwodów, można przyjąć, że jest tych dokumentów właśnie ok. 100 tys. Nikt, jak na razie, nie jest w stanie określić ilości stron tych dokumentów. Nie sposób też ustalić, jaki ich procent został zniszczony w 1989 roku przez tajne służby po upadku komunizmu.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- XII. 39 % procentus raportų sudaro: konkretūs įvykiai literatų bendruomenėje (pavyzdžiui, LLS vadovybės pasikeitimai, rinkimai, suvažiavimai, valdybos sudėtis ir veikla, literatūriniai renginiai, metinės, nauji reiškiniai, pasikeitimai leidinių redakcijose, susirinkimai, rašytojų tarpusavio santykiai, konfliktai); tarp rašytojų sklandančios nuomonės apie aktualiuosius politinius šalies įvykius (pavyzdžiui, į maisto kainų kilimą, 1968, 1980 metų neramumus, opozicijos susikūrimą), į užsienio procesus (pavyzdžiui, apie agresiją prieš Čekoslovakiją).
- XIII. 35% dokumentų skirta padėčiai literatų bendruomenėje, ypač – pašnekesiams, gandams, komentarams, požiūriams į naujas menininės srovės, literatūros tendencijas. Prie jų galima prislieti literatų įspūdžius iš kelionių po užsienį, pranešimus apie opozicines jaunimo nuotaikas (jaunųjų rašytojų sambūriuose), taip pat kultūros institucijose, klubuose ir kultūros namuose tvyrančias nuotaikas ir pan.

Literatūra prievartos gniaužtuose. Cenzūra, lenkų rašytojų persekiojimai

- XIV. 22% pranešimų susiję su konkrečiais rašytojais ir su jais bendraujančiais asmenimis. Pavojingiausių sistemos priešininkų sąrašė figūravo, pavyzdžiui, tokie autoriai kaip Jerzys Andrzejewskis, Stanisławas Barańczakas, Władisławas Bartoszewskis, Jacekas Bierezinas, Jacekas Bocheńskis, Andrzejus Braunas, Marianas ir Kazimierz Brandysai, Tomaszas Burekas, W. Dąbrowskis Jerzys Ficowskis, Januaris Grzędzińskis, Zbigniewas Herbertas, Pawełas Jasienica, Mieczysławas Jastrunas, Anna Kamieńska, Andrzejus Kijowskis, Stefanas Kisielewskis, Tadeuzas Konwickis, Ryszardas Krynickis, Janas Józefas Lipskis, Arutras Międzyrzechkis, Janas Nepomucenas Milleris, Marekas Nowakowskis, Sewerynas Pollakas, Marekas Skwarnickis, Antonis Słonimskis, Julianas Strykowski, Janas Józefas Szczepańskis, Wiktoras Woroszylskis, Adamas Zagajewskis, Jerzys Zagórskis, Mirosławas Żuławskis. Sunku visus išvardyti, tad reikia pridurti, jog svarbiausias LLR priešais saugumas laikė apie 90 rašytojų.